

Eltűnő értékek nyomában.

Építészet ez is...

Johann Sebastian Bach: d-moll hegedűszvit, Allemand tétele

Előadja Winkler Orsolya– hegedű

J. S. Bach d-moll hegedűszvitjéből az *Allemand* tételt hallottuk. A munkával töltött nap késő délutánján, a nagyváros forgatagából fáradtan, egy kiállítás megnyitójára vagy egy előadás meghittségére áthangolódni imaként segít a zene. Bach zenéje különösen. De ma más magyarázata is van, miért éppen Bach csodálatos darabját választottam bevezetésül.

Felix Mendelssohn-Bartholdy Lipcsében, a Tamás-templomban, 1829-ben élesztette újra Csipkerózsika álmából J. S. Bach Máté-passióját. Bach talán legnagyobb szabású műve a kutatások szerint a szerző vezényletével 1727-ben hangzott fel először Lipcsében, az egyik templomi orgona meghibásodása miatt nem a Tamás-templomban. Néhány további előadás után a mű érdektelenség miatt, Bach számos kompozíciójához hasonlóan, csendes feledésbe merült. Képzeljük el, mennyivel szegényebbek lennénk, ha végleg elveszett volna az utókor számára Bach zenéje. J. S. Bach egyedülálló életművet alkotott, de ha csak a Máté-passiót sikerül megmenteni, Bach akkor is a zeneirodalom óriása volna. Mendelssohn jelentős muzikusalakja volt korának, rövid élete alatt komponált művei részei az egyetemes zenetörténetnek, mint karmester is kimagasló volt, de nem szabad nevének hallatán értékmentő tettéről elfeledkezni.

Gerlóczy Gedeon kitörölhetetlenül írta be magát a 20. század modern magyar építészettörténetébe. Többek között a Petőfi Sándor–Párizsi utca sarkán megépült lakóépület, valamint a Madách házak udvarán a jelenlegi Örkény Színház is fémjelzi tehetségét. A képzőművészet kedvelői mégis elsősorban Csontváry Kosztká Tivadar képeinek megmentőjét tisztelik Gerlóczyban.

Elképzelni sem lehet, mekkora veszteség érte volna a magyar képzőművészeti vagyont, ha a fiatal építészeknek nincs olyan nagyszerű érzéke a társzművészetekhez, és nem vásárolja meg az eladásra szánt vásznakat, megmentve evvel Csontváry remekműveit. Örökre megsemmisülhettek volna, mert a fuvarosok, akik a vásznak jó minősége miatt a festményekre alkudoztak, járműveik ponyvajaként tékoztak volna el Csontváry pótolhatatlan alkotásait.

Mendelssohn érdeklődését J. S. Bach művei iránt mestere, Carl Friedrich Zelter ébresztette fel, akit egész életében foglalkoztattak Händel és Bach művei, de a Máté-passió előadását korábban nem tartotta időszerűnek. A remekmű újraélesztéséhez Mendelssohn bátorsága és biztos ítélőképessége kellett. Gerlóczy Gedeon építészt műteremkeresés vezette abba a kiadásra kínált helyiségbe, ahol felfigyelhetett Csontváry Kosztká Tivadar remekműveire. A szerencsés véletlen játszott közre Gerlóczy értékmentésében, de felfedezőszeme és bátor vállalkozó kedve is kellett nagyszerű tettehez.

Építészcsaládba születtem, Sopronban nevelkedtem érettségi bizonyítványom megszerzéséig. Olyan otthoni és iskolai környezetben nőhettem fel, ahol belénk oltották a művészetek minden területének szeretetét, megbecsülésük és értékelésük igényét. Csellózni tanultam a város jó hírű zeneiskolájában, játszhattam a vidék egyedülálló amatőr, de magas művészi színvonaláról híres szimfonikus zenekarában, jártam rajziskolába, ahol nemcsak rajzolni tanítottak bennünket, hanem művészettörténetre és művészetértésre is. Az akkor 400 éves ősi, jó szellemét megtartani tudó, egykori evangélikus gimnázium tanulója lehettem, ahol nagyszerű magyar társaság őrizte az öregdiák, Berzsenyi Dániel irodalmi emlékét. Otthon, családi körben, az építészet alapjainak ismeretével lettünk észrevétlenül gazdagabbak, a leghűségesebb magyar városban előző korok építészeti emlékei között élve, egy életre elköteleztük magunkat a műemlékek védelmére. Zenetörténésznek készültem, apai javaslatra azonban a műegyetem építész karára iratkoztam be.

Diplomásként Budapesten ragadtam, de a mai napig soproni polgár lelkével élem mozgalmas életemet. Évtizedek távlatából hálás vagyok apámnak, hogy eltérített eredeti elképzelésemtől, mert kapcsolatom így is elszakíthatatlan a zenével, gazdagabbá téve egész életemet.

Diplomám megszerzése után két évtizeden át az Ipartervben dolgoztam. Önálló tervezőirodámot huszonnégy évvel ezelőtt alapítottuk. A velem egykorú munkatársaim mellé pályakezdő kollégákat hívtunk, fiatal szemléletükkel gazdagítva közösségünket. Harmonikusan folyó munkáink ráébresztettek: új munkatársaink jelentős része alig ismeri elődeinket, nem ápolják mestereink hagyatékát, munkájuk nem táplálkozik az előttünk járók értékes tapasztalataiból. Ezért is hoztam létre segítő munkatársaimmal, Apáti–Nagy Mariannal, Nyulasi Dittával és Domján Nellivel építészgalériánkat, a HAP Galériát, mely korunk egyik hiányát hivatott pótolni. Kiállításokon mutatjuk be a múlt század jelentős, de sok esetben feledésbe merülő elődeink építészetét.

Id. Visy Zoltán Pécs szülöttje volt, rövid ideig tervezhetett, fiatalon, 35 éves korában hunyt el, mégis komoly életművet hagyva ránk. A Harkányfürdőn 1934-ben felépült OTI gyógyépület nagyvonalú kompozíciója a modern építészet egyik korai értéke. Az 1935-ben elkészült pécsi mentőállomás ugyancsak a funkcionista építészet jellegzetes alkotása. A Hotel Balkon és a mai nevén Hotel Kikelet (Nendvich Andor és Nyíri–Lauber szerzőpáros társaként) pécsi tervezője ugyanannyira nem volt ismert a kiállítás megnyitóján a jelenlévő kollégák jelentős részének, mint a Sopronban 1890-ben született és ott 1978-ig alkotó Füredi Oszkár. A Müncheni Építészeti Akadémián diplomát szerzett építész megnyerte a szülővárosában, Sopronban kiírt munkáslakások tervpályázatát. Ma is működő kiemelkedő alkotása a Lövér uszoda, számos textilipari gyár- és villaépület. Jelentős alkotója volt a soproni modern építészet hajnalának. De Sopronban sem emlékeznek rá, vagy csak nagyon kevesen. Ugyanúgy, mint Tálos Gyulára. Belsőépítész-diplomát szerzett Budapesten, bejárta egész Európát, dolgozott Bécsben, Lajta Bélánál, Málnai Bélánál és id.

Janáky Istvánnál. Tehetségének köszönhetően a rá kimért orosz hadifogságot végig művészeti munkával tölthette. Hazatérése utáni alkotásait napjainkig csodálhatjuk: többek között a Pannonia Filmstúdió belső tereiben, az OTP Nádor utcai fiókjában, a Salgótarjáni Megyeházban anélkül, hogy bárki is emlékezne alkotójuk nevére. Rajzait, grafikáit, bútorait, plakátjait a Magyar Építészeti Múzeum őrzi.

Sorolhatnám tovább a nagyszerű alkotókat és műveiket, hiszen róluk keveset, vagy talán semmit sem tud a ma felnövekvő nemzedékünk. Pedig jó lenne, ha megismernék nagyszerű elődeiket. Hajlamosak vagyunk külföldi példákat tanítani a fiataloknak, pedig hazai építészeti hagyatékunkban csodálatos, sokszor forradalmi megoldásokat találhatunk. Ezt felismerve eddig 67 kiállításon hívtuk fel a figyelmet ezekre az alkotókra. Életmű-kiállítások keretében mutatjuk be legjelentősebb műveiket, és elevenítjük fel életútjukat. Minden alkalomra értékmegőrzésként, kis füzeteken összesítjük terveik, pályázataik és épületeik sorát, amit korabeli és mai fényképekkel illusztrálunk. Külön hozadéka a kiállításoknak, hogy a kiállítandó dokumentumok összegyűjtése, felkutatása, családokkal és egykori munkatársakkal való beszélgetések számtalan újabb adatot és történetet hoznak napvilágra, ezzel is gazdagodik az építészek hagyatéka. A Magyar Építészeti Múzeum állandó partnerünk ebben a misszióban, teljes tudásukkal és a náluk lévő dokumentumokkal segítik kiállításainkat. Anyaggyűjtéseink során előbányászott számos információval mi is gyarapítani tudjuk gyűjteményüket. A hagyatékokban többször találtunk értékes írásokat, ezért Gulyás Zoltán monográfiája mellett a HAP Könyvek sorozatban az én szerkesztésemben adtuk ki Molnár Péter prózai írásait, Kiss Tibor, Kubinszky Mihály és Kotsis Iván építészfelügyelők életrajzi visszaemlékezéseit is. A galériánkban bemutatott építészek teljes névsorát idő hiányában most nem sorolhatom fel, bár valamennyien megérdemelnék. A teljesség igénye nélkül megemlítem Molnár Pétert, Körner Józsefet, Mináry Olgát, Preisich Gábort, Gádoros Lajost,

Pázmándi Margitot, Granasztói Pált, Rimanóczy Jenőt, Szendrői Jenőt, Polonyi Károlyt, Schall Józsefet, Gulyás Zoltánt és édesapámat, Winkler Oszkárt. Apámnak köszönhetem, hogy az építésztársadalom múlt századi jelentős alkotóit már kisgyermekként soproni otthonunkból ismerhettem. Ezért is érzem kötelességemnek, hogy mindent elkövessek ismertségük megőrzéséért, megelőzve lassú, de méltánytalan feledésbe merülésüket.

Kiállításaink sorát tovább vizsgálva, találkozunk múlt században alkotó soproni képzőművészek nevével is, mert a nyári időszakot az ő nagyszerű munkásságuk életben tartására szántam. Ismeretlenségüket áttörve jelentős művészeket mutathattunk be fővárosi látogatóink örömére. Napjainkban megrendezett életmű-kiállításainkon keresztül lép elő galériánkban művészetük. Szomorú, hogy szülővárosukban, illetve művészi életük színterén is egyre jobban halványul ismertségük. Sajnos Sopronban sincs arra megfelelő anyagi lehetőség és akarat, hogy állandó kiállításon mutathassuk be alkotásaik legjavát. Életem során összegyűjtöttem Mühl Aladár és Ágoston Ernő művészetét hitelesen bemutató képanyagot, ami évek óta csak arra vár, hogy a fiatal soproniak és a városunkba látogató turisták megismerkedhessenek jelentős művészetükkel. Mühl Aladár tanító volt, később végezte el a Zeneművészeti Főiskolát, zeneelméletet tanított a zeneiskolában, zongorázott és csellózott a város szimfonikus zenekarában, de mint egy jó értelemben vett provinciális művész nagyszerű akvarelljeivel, rézkarcaival és grafikáival alkotott maradandót. Ágoston Ernő amellet, hogy minden technikát kipróbálva hívott életre remekműveket, létrehozta és működtette a napjainkig emlegetett soproni rajziskolát, ahol számos kitűnő alkotó kapott életre szóló útravalót. Sulyok Gabriella, Hertay Mária, Giczy János, Desseffy-Horváth Marietta, Kutas László, Gyulai Líviusz, Hoffman Henriette, Richly Zsolt, mint egykori növendékek életükön át őrzik szellemét. Táplálkoznak a nála szerzett alapokból, de egy soproni állandó kiállítás tudná csak hosszú időre közkinccsé tenni művészeté értékét. Ugyanúgy, mint Mühl Aladárét vagy Diebold Károlyét, a

nagyszerű fotográfusét. Sopron a múlt század elejétől kezdve gazdag volt kiemelkedő művészekben, irodalmároknak, építészekben. Ezt a gazdagságot az ötvenes években is megtartotta, mert nagyszerű fiai a város bezártsága ellenére is Sopronban maradtak, és ott alkottak életük végéig. Jól példázta ezt a magatartást a már említett építészek és művészekon kívül Horváth József, a város egykori zeneigazgatója, Becht Rezső író és Soproni Horváth József festőművész. Sopron szülötte és polgára volt egész életében Szakál Ernő szobrászművész is, akinek számos műemléki templomunk, tönkrement szobrunk hozzáértő restaurálása, illetve rekonstruálása köszönhető. Életművének betetőzése a budavári gótikus szobrok feltámasztása volt, de Visegrád, Székesfehérvár, Sümeg, Eger, Sopron, Győr is szegényebb lenne nagyszerű munkájának hiányában. Egykori növendékének, Faragó Jánosnak és fiának köszönhetően hamarosan megnyílnak a Sopronhoz közeli Peresztegen a galériánkban múlt évben bemutatott, életművét feltáró állandó kiállítás.

A galériánk múltját szemlélőnek 2007 nyarán feltűnhetett egy első pillantásra kakukktojásnak tűnő tárlat, melynek címe: *Kezdetben volt a rózsaszín, Történetek és képek a rózsaszínű Zsolnay használati tárgyokról*. A kiállítás alcíme talán valamennyire elmondja a kiállítás és a vele egy időben megjelenő könyv tartalmát. A rózsaszínű fajanszkerámiákról szóló albumot két nagyszerű művésszel, Hübner Dorka könyvgrafikussal és Polgár Attila fotóssal hívtam életre.

Így kezdődött...

Az idős hölgyet már évek óta foglalkoztatta az elmúlás, és számtalanszor végigélte annak minden mozzanatát. Gyermeknek híján magának kellett egy vagy több élet tárgyi hozadékát elrendezni, hiszen szüleinek ő az egyetlen utóda, így a családfának nem voltak új hajtásai. Végiggondolta fiatalságát, és számba vette, kik vannak még az élők sorában a nagyszámú unokatestvér közül, de alig

maradtak már néhányan. Tovább keresgélte hát a fiatalabb rokonok között. Így jutott el unokaöccséhez, akiben remélte, megbízhat.

Mivel úgy vigyázott háztartása minden kedves darabjára, ahogy a „mama” egy életen át tanította, épen sorakoztak a karlsbadi porcelánok, a különböző törékeny apróságok kedves könyveivel, leánykori hímzéseivel együtt. Sorban idézték föl ifjúságát, a tárgyakhoz kapcsolódó élményeit. Ezt az egyik nagybácsi hozta, azt a másiktól kapták nászajándékkul, ezt a legkedvesebb unokahúga hagyta rá – így éledt fel minden darab kapcsán a múltnak egy-egy pillanata, mozzanata. Elkezdte megjelölni kitől mit kapott, és halála után kinek kéne adni, hogy ne szakadjon meg a láthatatlan szál.

Igazán soha nem ért az emlékek és a tárgyak végére. Egyrészt, mert néha napokig is elmerengett egy-egy darabon és az ahhoz tapadó múlton, másrészt pedig betegsége napról napra jobban igénybe vette. Kórházba került, újra megoperálták. Rövid időre hazatérhetett, aztán ismét vissza kellett vinni a kórházba, mert fájdalmait otthon már nem lehetett enyhíteni. Majd váratlanul, egyik napról a másikra sokkal jobban lett. Örömmel vitte haza az unokaöcs, remélve, hogy még néhány nyugodt napot otthonában tölthet, hiszen az utóbbi időben már csak erre vágyott.

Az otthonlét második napján rátört az izgalom: nincs még teljesen felkészülve teremtségéhez való visszatérésre. Na, nem lelkileg! Régen várta, hogy újra együtt lehessen azokkal, akiket szeretett, és akik már előrementek. Csak az emléktárgyak! Nem jól fogja szétosztani a fiú. Mindent összekevert, már semmi sem volt olvasható a tárgyak talpára írtakból, csak reménytelenül nőtt a káosz a tárgyak körül.

Egy szomorú, csütörtöki napon mentővel kellett visszavinni a kórházba, ahol néhány óra múlva örökre elaludt. Bizonyára nyugtalanul, mert ez egyszer nem tudott valami nagyon fontosat befejezni: félbehagyta az évek óta folytatott emlékezést és rendelkezést...

A fiú a szükséges ügyek intézése közben nem tudta feledni, hogy rá vár mindaz a teendő, amire az idős hölgy már nem volt képes. És azzal is tisztában volt, hogy ez mennyire fontos.

Valami mindent elrendező megoldást kellett találnia. Az érintett ereklyéket kirakta a nagy ebédlőasztalra, és odahívta az érdekelteket, akiket ismert, és azokat is, akiket az évek során az idős hölgy említett. Egymás után, több körben mindenki elvehetett egy-egy darabot, ami valamiért kedves volt neki, vagy mert tudott valamit a történetéről.

Az osztozkodás felidézte azt a hangulatot, ami az idős hölgyet oly sok napon, sőt, éven át boldoggá tette: egymást követték a családi történetek és anekdoták. Valamennyien úgy érezték, hogy az idős hölgy velük van, és minden darab szép lassan méltó új – vagy régi – gazdájára talált az emlékéhez méltó délutáni együttléten.

Minden – kivéve egy kissé törött, repedt boroskancsó. Ez nem kellett senkinek. Se emlék, se történet nem fűződött hozzá. Senkinek nem nyerte meg a tetszését, talán azért, mert előtte igazán mives darabok kerültek a rokonokhoz. Ott árválkodott szégyenkezve, színe nem volt egyenletes, a belseje meg foltos volt, és a fehér máz erősen töredezett. Nem is kellett volna odatenni a kristályvázák és puccos társaik közé, csendben elmaradt volna a konyhában. Ám ha már így alakult, a fiú hazavitte. Felkerült a szekrény tetejére porosodni. Hébe-hóba megkérdezte valaki, hogy mi az. A válasz egyszerű volt: emlék. Egészen addig a napig, amíg a fiatalember egy vidéki város ócskapiacán nem talált egy hasonlót. Talán egy kicsit nagyobb volt, máshol volt csorba és másképpen töredezetett. Gondolta, jó lenne az otthoninak egy társ, mégis jobban lenne magyarázható, miért van a szobában és nem a kamra második sorában, ott, ahol minden olyan megbújik, ami semmire sem való, de valamiért mégsem lehet tőle megválni. A fiatalember akkor döbbsen meg, amikor az árustól a foltos, törött, csorba rózsaszín korsó árát meghallotta. Elismételte neki, hogy ezt a parasztrózsaszínűt szeretné, ennek az árát kérdezi. Az árus azonnal kész volt a

válással, miszerint a fiatalember feltehetően nem tudja, hogy a kancsó azért töredezett és csorba, mert több mint százéves, a Zsolnay-gyár egyik első terméke, használati edény, használták is becsülettel. Az látszik rajta, nem az ócskaság!

A fiatalember érdeklődése azonnal felébredt. Kicsit még alkudozott, de végül is megvette. És alig várta, hogy otthon a szekrény tetején árválkodó eredeti rózsaszín fenekét is megvizsgálja, mert ez bizony eddig nem jutott eszébe. Aznap este – hogy a származás tisztázódott – észrevétlenül elindult egy szenvedély, amely a mai napig tart.

A kezdeti szeretetteljes emlék, a törött boroskancsó, az évtizedek során egyedülálló gyűjteménnyé gyarapodott. A négy évvel ezelőtti kiállítás ráébresztett, hogy a tárgyak származása készítésük óta teljesen elfelejtődött. Időszerűvé vált, hogy országszerte elterjedjen a hír: a Zsolnay-manufaktúra első évtizedeiben készített rózsaszínű termékeit gyűjti valaki. Könyvemnek köszönhetően számtalan edényt ajándékoztak nekem. Kaptam híreket általam ismeretlen formájú tárgyakról, ezekért az ország legkülönbözőbb zugaiba is boldogan elutazom, de vannak rózsaszínek, amikért gazdáik megfizethetetlen árat kértek... Hét gyönyörű kincset és egy eredeti lámpaernyőt kaptam Mattyasovszky Zsolnay Tibortól, az egyik Zsolnay-dédunokától. Sajnos még nincs a gyűjteményben, mert Kanadából kellene őket hazahoznom. Pécsen több mint háromszázféle rózsaszínű tárgyat gyártottak. Ha a kancsók és köcsögök különböző méreteit is figyelembe vesszük, több mint nyolcszáz eltérő tárgy készült ezekben az években. Ma már azonban elmondhatom, közel mindent tartalmaz a gyűjteményem. Évekkel ezelőtt kinőtt ez a szenvedély az öncélú gyűjtések sorából. Egyértelművé vált számomra, hogy ez az együttes a magyarországi manufakturális körülmények között, nagyrészt kézzel gyártott fajansz használati tárgyak egyedülálló képviselője. Az utóbbi hónapokban ezt a pécsi gyárban is felismerték. A világhálón kutatva még Európában sem találtam

hasznos, a kezdeti időket ilyen teljességgel bemutató gyűjteményt. Az igazán nagy tömegben készített boroskancsók és zsíros-, illetve lekváros bödönökből több mint száz darab együttese bizonyítja: nincs két egyforma közöttük, hiába azonos az úrtartalmuk. Fülük, fogantyújuk vagy kiöntőjük valahol mindig különbözik a másiktól, színüket és másfél évszázados öregedésüket nem is említve. Sikerült újra azt a mesebeli állapotot előidézni, amit Zsolnay Teréz visszaemlékezéseiben említ: *„Amikor a nagy rózsaszínedény-raktár déli hosszú ablaksorán besütött a nap, még a levegő is rózsaszínűvé változott.”* Nagy izgalommal várom, hogy a pécsi Zsolnay Kulturális Negyed vezetésével elkezdődött megbeszéléseink eredményesen záruljanak. A „rózsaszínek” teljessé tehetnék a Zsolnay-manufaktúra történetét. Az aranykort bemutató, már nyitva tartó Gyugyi-gyűjteménnyel a gyár teljes múltját tárhatnák az ősi gyárban a látogatók elé.

A kerámiakincseink világába tett kirándulás után térjünk vissza rövid időre újra kiállítótermünkbe. Néhány éve sor került egy kimagasló építész tervezőpáros emlékkiállítására. Nyiri István és Lauber László fellelhető hagyatékát kutatva – pályám során már nem először – megmagyarázhatatlan igazságtalansággal találkoztam. Az 1953-ban alapított, akkor még kormány szintű elismerésnek számító Ybl Miklós-díjat a szerzőpárosból Nyiri megkapta, Lauber nem. Ma is örülünk Nyiri 1953-ban odaítélt kitüntetésének, de Lauber háttérbe szorítása napjainkig elfogadhatatlan. Kiállításukat követően több éves kutatásba fogtam, amiben Ferkai András és Dévényi Tamás voltak társaim. Átvizsgálva a díj alapításától a rendszerváltás évéig eltelt időt több, az utókor számára méltánytalan elhallgatással találkoztunk. Kezdeményeztem az Építőművészek Szövetségének szárnyai alatt a Nemzeti Építészeti Tanácsot segítségül hívva egy egyszeri posztumusz díj odaítélésének lehetőségét. A díjra általunk összeállított építészek névsorát a Magyar Építőművészet című folyóiratban közzétettük, hogy az építésztársadalom hozzászólhasson a jóvátételre javasoltak listájához. Tizenhét, nagyszerű életművet hátrahagyó

építészterjesztettünk fel a díjra. Nevüket és legfontosabb érdemeiket nagyon röviden sorolom fel:

- Medgyasszay István, a veszprémi és soproni színház alkotója volt,
- Hajós Alfréd, a kétszeres úszó olimpiai bajnok, számos sportlétesítmény, köztük a margitszigeti Sportuszoda tervezője,
- Kós Károly, többek között az Állatkert és a Wekerle-telep megálmodója,
- Iskolaépületeiről és középületeiről vált híressé Györgyi Dénes,
- Bierbauer (Borbíró) Virgil, a Tér és Forma című folyóiratnak volt megalapítója, de kiemelkedő a Budaörsi Repülőtér épülete is,
- Weichinger Károly feledhetetlen építészprofesszorként és iránymutató tervezőként írta be nevét építészettörténetünkbe,
- Gerlóczy Gedeon, a magyarországi modern építészet egyik úttörője, jelentős alkotása a Fiumei úti baleseti kórház,
- Kiss Tibor, neves egyetemi tanár, a pannonhalmi gimnázium-internátus és a kőbányai sörgyár több épületének tervezője,
- Fischer József, számos jelentős lakó- és üdülőépület alkotója, a CIAM tagja volt,
- Árkay Bertalanra, elsősorban mint a városmajori templom és a milánói magyar pavilon építészére emlékezünk,
- Kósa Zoltán lakóépületei és középületei napjainkig példaértékűek,
- Lauber László munkái közül meg kell említeni legalább a Pénzintézeti Központot, valamint a Dunai Vasmű igazgatási épületeit,
- Dávid Károlyra mint a Ferihegyi repülőtér és a Népstadion vezető építészére emlékezünk,
- Benkhard Ágoston, a Velencei Biennálé magyar pavilonja és a Várfok utcai lakóépületek megalkotója,
- Kiss Ferenc, ipari és egészségügyi épületek iránymutató építésze, nevéhez fűződik a gépgyárak tervezése című szakkönyv,

- B. Szűcs Margit egyetemi professzornak kiemelkedőek építészettörténeti kötetei, valamint egyetemi oktatói tevékenysége,
- K. Nagypál Judit, a műemlékvédelem korának egyik meghatározó építésze, számos soproni műemlék avatott megmentője.

Az előző évben, április 6-án, Ybl Miklós születésnapján adtuk át a 17 posztumusz díjat. Ez a nap építészeletem egyik legszebb és értékmentő küzdelmeim legeredményesebb napja volt. Az átadáskor tartott beszédemből a befejező részt szeretném most felidézni:

„Törekvésünk szolgáljon bizonyossággal: sohasem késő mulasztásainkat és az előttünk járók tévedéseit orvosolni. Fontos akkor is, ha ez a megkésett elismerés csak leszármazottaiknak jelenthet megnyugvást és elégtételt. Tanújelét szeretnénk adni ezzel a törekvésünkkel annak is, hogy nemzeti építészeti értékeink mennyire fontosak számunkra, és hogy folyamatosan fáradoznunk kell ezen értékeink minél jobb megőrzéséért. De az értékek létrehozóinak, megálmodóinak nevét sem felejthetjük el. Ezzel az utólagos jóvátétellel gazdagodik építész-összetartozásunk megítélése, és az eddig Ybl Miklós-díjjal elismert társaink névsora is teljesebbé, egész társadalmunk számára megbecsültebbé válik.”

A posztumusz Ybl Miklós-díjakt ugyanebben a teremben, a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében adták át. Talán ennek az eseménynek is köszönhető, hogy a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia megalakulása után tizennyolc évvel létrehozta az építész osztályt, melynek egyik első tagja lehetek. Az 1956-os forradalom alatt hősi halált halt I. Tóth Zoltán történész akadémiánk épülete előtt álló szobrát atyai jó barátom, a néhány hónapja minket örökre elhagyó Vígh Tamás szobrászművész alkotta. Nyolc éve Molnár Péter építész özvegyével Molnár Péter-emlékdíjat alapítottunk. Díjunk

plakettjét is Vígh Tamás készítette, ezzel is emelve az építészet értékeinek magas szintű ismertetésében és terjesztésében kimagaslók elismerését. Vígh Tamás építészszeretője lehettem a Deák téren 2008-ban felállított Sztéhlo Gábor evangélikus lelkész szobránál. Ez az emlékmű már régen váratott magára, hisz a második világháború alatt veszélybe került gyermekek és számos üldözött felnőtt önzetlen megmentőjének, Sztéhlo Gábornak, az „Igaz Embernek” emlékét is kötelességünk tovább őrizni. A lakásokban meghúzódó PAX gyermekotthonban menekítette az üldözött gyermekeket, akiknek háború utáni sorsát a Gaudiopolis védőernyője alatt segítette. A szobor a Deák téren, az evangélikus templom előtt került méltó helyére, megállítva és néhány perces elgondolkodásra ösztönözve számos arra haladó járókelőt és turistát.

De Vígh Tamás megmásíthatatlan távoztával komoly feladatot is hagyott ránk, barátaira. Napjainkban tervek születnek a Sztéhlo-szobor más helyre költöztetéséről. Megválaszolhatatlan, hogy néhány év elteltével mi indokolja e nagyszerű alkotás elmozdítását! Közel tíz éve nem sikerül a *Múlt és Jövő* című fekete gránitszobrát Gyulán, a vár előtti, Vígh Tamás által kiválasztott fákkal övezett füves tisztáson felállítani. Ezt az emlékművet, a Mester utolsó, nagyléptékű köztéri alkotását a közönségtől elzárt városházudvari parkolóba szánja a város vezetése.

Zuglóban, a Róna utcában, az egykori Matáv-székház előtt 1969-ben felállított *Kürtösök* című lemezsobra azonnali felújításért és új helyért kiált. Félő, hogy jelenlegi talapzatáról egy nagyobb szél ledönti, és helyrehozhatatlanul összezúzódik. Tamás ezt az évek óta húzódó mentési feladatot is ránk bízta. Sajnos, a *Kürtösök*kéhez hasonló sors vár a Rimanóczy Gyula által tervezett műegytemi „R” épület előtt álló, Borsos Miklós által megálmodott zászlótartó oroszlánszoborra és társára is. Számtalan azonnali beavatkozást igénylő feladat vesz bennünket körül, társművészeink alkotásainak védelmében.

Építészlátásunkra és figyelmünkre ugyanilyen súlyú és fontosságú feladatokat ró a történelem ejtette sebektől terhelt múltunk. Sok esetben hárul ránk az emlékeztetés kötelessége is. Az elmúlt hetekben a Műegyetemen diplomavédésen vettem részt, az egyik jelölt, Édes Zsuzsanna tervében egyszerű eszközökkel állított emlékhelyet a Vértesben elesett és jelöletlenül eltemetett katonáknak. Az egykori lövészárkokat visszaidéző, környezetbarát talajszilárdító anyaggal kezelt, földbe mélyített folyosók oldalába, zárt dobozokban helyezte el az exhumált csontokat. Az egész emlékhelyet csak az impregnálással kezelt föld és a környéken található kis, Szent László tallérjának nevezett képződmények felhasználásával alakította ki mély átéléssel és műszaki tudással. Az emlékmű a lövészárkokat idéző föld kiásott és szilárddá merevített darabjaiból épített óriási, szabályos téglatest alakú földépítmény. A környéken még napjainkban is előkerülő emberi maradványok elhelyezésére újabb lövészárkokat ásnak. Az ezekből kikerülő föld tovább magasítja majd a megemlékezés földemlékművét. Egyszerűségében a visszaemlékezés megrázó megfogalmazása, folyamatosan figyelmeztetve mindnyájunkat a környéken történetekre.

Balfon, a temető közelében 1968-ban készült el az 1945. január 27-én itt megölt munkaszolgálatos Szerb Antal szépíró és irodalomtörténészt idéző bronz emlékmű. Nemesfém-tolvajok a terméskő-felépítményt szétzúzva, az éjszaka leple alatt autódaruval kitepték a bronztáblát talapzatából, és elrabolták. Talán olvasni sem tudtak a gazemberek, nemhogy fogalmuk lett volna arról, ki volt Szerb Antal. De aki átvette tőlük az emléktáblát, mint újrahasznosítandó fémet, legalább olvasni biztosan tudott. Mégis átvette, szégyenteljes haszonért.

Évente több alkalommal a késő román templom iránti vonzalmam és Szerb Antal iránti szeretetem miatt Balfon a temető felé veszem utamat. Döbenten fedeztem fel az emléktábla eltűnését 2006 őszén. Szerb Antal könyvei és irodalomtörténete állandó társai életemnek. A budapesti Holocaust Dokumentációs Központ Sopron város támogatásával 2007-ben európai uniós pályázatot nyert a megcsonkított emlékmű helyére felállítandó, nemzeti,

irodalmi és történelmi emlékhely létrehozására. A nyugati frontvonalon a második világháború utolsó néhány hónapjában több mint nyolcezren lelték értelmetlen halálukat. Abban a megtiszteltetésben lehetett részem, hogy Kutas László szobrászművésszel megbízást kaptam arra, hogy az összes itt megölt áldozatnak méltó emlékművet állítsak.

A szabadságba vezető útról lehajtott és a falhoz terelt munkaszolgálatosokat az emlékműben szimbolikusan, embernél kissé nagyobb kőlapok jelenítik meg. A „kövek” a megfáradt, elcsigázott, szinte étlen–szomjan halálra dolgoztatott, megalázott foglyok. Három, különböző keménymérszkőből kialakított „alakjaik” arra utalnak, hogy voltak közöttük híres irodalmárok, polgárok, iparosok, kereskedők, tanárok, diákok, nők, férfiak, és amint a négy alacsonyabb vörös kővel érzékeltettük, fiatalok is. Az egyenes záródású kövek a nem zsidó vallású, de velük teljes sorsközösséget vállaló keresztényeket testesítik meg, a zsidó munkaszolgálatosokat a történelmi sírkövek leegyszerűsített záródásai szimbolizálják. Az „erőtletett menet” végén a falhoz közeledve „a mindvégig egyenes gerincű kövek” egyre közelebb kerülnek a földhöz, közvetlenül a fal előtt már nem tudnak talpon maradni, elesnek, számukra ez az „út vége”. A kompozíciót a munkaszolgálatosok életét kioltó SS-legényeket szimbolizáló tizenkét kőpad együttese teszi még feszültebbé, szabályos soraikkal érzékeltetve a két „kőcsoport” között lejátszódó feloldhatatlan drámát. „Törtvonalú alakjuk” ellentétes az elestükben is „egyenes gerincű” áldozatokéval. A messziről tornyot mutató szimbolikus kémény az alatta elhelyezkedő kőtömbbel arra emlékeztet minket: a munkaszolgálatosokat a fal feltartóztatta a templomhoz vezető úton, és szándékosan vezette őket a kőfalhoz, „életútjuk” végállomásához.

Sulyok Gabriella az emlékmű átadása után rövid videofilmet készített Balfon, ezen az említett padok még nem láthatóak. A hamarosan megjelenő könyvben összegyűjtöttem az emlékhellyel kapcsolatos írásokat és fényképfelvételeket. Hallgassák meg a kötet bevezetőjét:

„A Fertő melletti úton, Sopron felé közeledve a tó menti dombok közül kivillan egy középkori kis homokszínű kápolna. Az utazónak kedve támad ebben az idilli környezetben néhány percre megállni és felzarándokolni a szőlőskertek között kedvesen hívogató késő román templomhoz. Útja Balf főutcáján az egykori német telepések házai között vezet. A falu közepén kanyarodik el a Fertőhöz vezető útról az enyhén lejtő ösvény a temetőhöz. A kápolnához közeledve a középkori kőfal íves kapuja előtt váratlanul balra ágazik el az út. Negyvenöt stilizált „kőalak” meggyötört menete emlékezik meg az 1944 végén, 1945 elején Balfon és környékén kivégzett több mint nyolcezer munkaszolgálatos honfitársunkra. A messziről oly békés domboldal közlelő szegényteljes tettek szomorú emlékét őrzi.”

Vetítés: Sulyok Gabriella filmje a Balfi Nemzeti irodalmi-művészeti emlékhelyről.

Befejezésül az előadás alcímében tett felvetésemre: „Építészet ez is...” szeretnék visszatérni. Megpróbáltam a rendelkezésemre álló rövid idő alatt az építész szerteágazó feladatainak és lehetőségeinek egy szeletéről beszélni. A pályám során közelembbe került és megoldásra váró feladatok bizonyítják, milyen elengedhetetlen kötelességünk, hogy törődjünk építészeti, történelmi és társművészeti értékeinkkel. Ha együttműködünk más területeken alkotó művésztársainkkal, és egyetemesen védjük egymás alkotásait, csak erősíteni tudjuk erőinket. Az értékes építészet ötvözi a mérnöki gondolkozást és a művészi alázatot, elvégzett munkáinkban hivatásunk mindkét ágának egymást erősítve kell jelen lennie. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy az építésznek az új alkotások létrehozása mellett meglévő értékeink megőrzése is alapvető feladata. A műemlékvédelemmel a hónap elején megrendezett *Az épített örökség védelmében. A változó társadalom – változó örökségvédelem?* című akadémiai

konferenciánk is foglalkozott. De az örökségvédelem természetesen a társművészetek alkotásainak védelmét is magába foglalja, szétválaszthatatlan a mi tevékenységünktől.

Szeretném Rácz György építészt, a debreceni BIOGAL penicillinüzemének tervezőjét idézni: „...minden épületemnél alkalmaztam valamilyen képzőművészeti alkotást. Így akartam tenni a debreceni gyárnál is. A bejárat előtti parkba egy szobrot képzeltem el.

Ez a szobor egy kígyót ölő férfi, Pátzay Pál szobra volt. Eredetileg Raul Wallenberg-emlékszobornak készült, amit a felszabadulás után talán két évvel, a Szent István parkban állítottak fel. Annak a svéd diplomatának emlékére, aki annyi üldözött embert mentett meg. A szobor azonban csak 3 napig állt és 3 nap múlva le kellett bontani. Indok, hogy a szovjet sztálini állam, mint imperialista kémet, Wallenberget letartóztatta, elhurcolták, és ma sem tudják, hogy mi lett vele. Én ezt a szobrot még gipszmodellben láttam, az ún. I. Magyar Képzőművészeti Kiállításon... Mindenesetre, ez ki volt állítva, és amikor a penicillingyárat terveztem, akkor az volt az érzésem, hogy ez oda nagyon megfelelne, mint kígyót ölő férfi. Tabérynek (az IPARTERV akkori igazgatója) elmondtam a szándékomat.

Azt mondta: Az Isten áldjon meg, hát mindig ilyen dolgokba keveredsz? Hát ez a Raul Wallenberg-emlékmű volt, amit lebontottak.

A szoborra nincs ráírva, hogy Wallenberg, épp úgy lehet a gyógyszer hatásának a szimbóluma is. Én megpróbálom – válaszoltam. Na jó! Próbáld meg.”

Megpróbálta! Hosszú kutatás után a Műcsarnok pincéjében talált rá az erősen megrongált alkotásra. De a restaurált eredeti szobor azóta is ott áll a debreceni Nagyerdőben. Másolatát helyezték el a későbbi években eredeti helyén, a Szent István parkban. A sors fricskája, hogy az elmúlt években Rácz

György jelentős gyógyszergyári épületét a felismerhetetlenségig átépítették, de a szobor neki köszönhetően megmenekült.

Mint Rácz György, én is egész építész pályám alatt „*ilyen dolgokba*” keveredem. Napjainkban többen azon fáradozunk, hogy az egykori selmecebányai Bányászati Akadémiáról Trianon után Sopronba átmentett ritka értékű Múzeumi Könyvtár egyedülálló faépítészettel foglalkozó kötetei digitalizálva közkinccsé válhassanak. Az is régen megoldásra vár, hogy végre valamennyi jelentős épületünkön és köztéri művészeti alkotásunkon látható helyen feltüntessék, ahogy Dunaújvárosban ez példaértékűen már megvalósult, legalább a mű létrehozásának évét és az alkotó nevét. Látható, hogy védendő értékeink, melyeknek nyomába kell erednünk, kifogyhatatlanok, ezért, hogy terveinket, gondolatainkat és véleményünket minél szélesebb körben el tudjuk mondani, értékvédő feladataink érdekében beszélnünk, írunk, rajzolnunk és fényképezünk kell. Számtalan esetben a mozgófilmet is segítségül kell hívnunk. Minden rendelkezésre álló művészeti és technikai lehetőséget igénybe véve kell kincseinket és múltunkat megőrizni. Viselkedésünkkel meg kell próbálnunk mindenkinek példát mutatni, nemcsak a hivatásunkat választóknak, hanem az egész felnövekvő ifjúságnak is.

Azt hiszem, nyugodtan megerősíthetem a felvetésemet:
építészet ez is!

(Elhangzott 2011. március 8-án, kedden, a Magyar Tudományos Akadémia Felolvasótermében)